

מכירת שטר חוב ונכיון צ'קים

היתר מכירת שטר חוב לחברו

בירושלמי מובא שמתוך לקנות שטר חוב בהנחה

1. תלמוד ירושלמי מסכת בבא מציעא פרק ה הלכה א

יש דברים שהן רבית ומותרין. כיצד לוקח אדם שטרות חברו בפחות ומלוותו של חברו ואינו חושש משום רבית. (והובא להלכה ברי"ף לו א. רא"ש ה כא. וברמב"ם ה יד)

דוגמא להמחשה מובאת בהגהות אשרי

2. הגהות אשרי מסכת בבא מציעא פרק ה סימן כא הגהה ב

כגון ראוּבן שחייב לשמעון מנה ליתן בתשרי מותר ללוי שיתן לשמעון חמשים בניסן ויקבל מנה בתשרי שאין כאן הלוואה אלא מכר גמור שהרי שמעון נסתלק לגמרי מן החוב.

טעם שאינו כתשלום מראש שנאסר

יש שרצו לומר שאם מוכר לו שטר חוב שטרם הגיע זמנו אסור שדומה למכירה בתשלום מראש שנאסרה שהרי המוכר מקבל את התשלום היום ואילו הקונה מקבל את ה'סחורה' שהוא החוב רק מאוחר יותר.

ולמעשה מותר גם כשלא הגיע זמנה, כיון שאין לחוש שתוספת הרווח של הקונה תראה כריבית כיון שברור שסכום הפרעון הוא שווי השטר.

3. ספר התרומות שער מו חלק ד אות יג

ודבר זה יש שאומר דוקא שטר חוב שהגיע זמנו ולא קבל עליו אחריות כי אם מן הקרן, הא לא הגיע, אי נמי קבל אחריות מהכל אסור, דלא גרע מטרא דאסירא (נלע"ד שכוונתו פסיקא שהרי יש כאן תשלום מראש ולא אסור). וכן נראה מתשובת ברמב"ן להלן שדימה להקדמת מעות שכירות).

ומסתברא שאע"פ שלא הגיע זמן מותר... וזה אשר השיב לי בזה הרמב"ן, הלוקח מלוותו של חברו בפחות ששאלת אם הוא מותר ללוקח כשהגיע זמן החוב או אף על פי שלא הגיע זמנו בזמן המכירה. ודע בודאי שאע"פ שלא הגיע זמנו מותר, כדמוכה בגמרא דילן בפרק איזהו נשך גבי מרבין על השכר ואין מרבין על המכר. (כלומר כיון שברור שזמן הפרעון הוא מאוחר כפי תאריך השטר. ברור גם שהסכום שרשום בו הוא השווי האמיתי והקדמת המעות היא הנחה. ואין לחוש שיראה שהמחיר עכשיו הוא השווי האמיתי והתוספת בפריעה העתידית היא ריבית)

משמעות קבלת אחריות במכר

בגמרא מוכח שמכר בו נותן המוכר לקונה ביטוח מפני כל ההפסדים, יחשב כהלוואה והרווח הצפוי לקונה יחשב כריבית. ורק אם יש אפשרות שהקונה גם יפסיד כתוצאה מהעסקה תחשב העסקה כמכר.

4. תלמוד בבלי מסכת בבא מציעא דף סד עמוד א

אמר אביי: שרי ליה לאיניש למימר ליה לחבריה: הילך ארבעה זוזי אחביאתא דחמרא, אי תקפה אס ממננת – ברשותך אתה המוכר תהיה אחראי, אי יקרא אי זילא – ברשותי.

אמר ליה רב שרביא לאביי: האי קרוב לשכר ורחוק להפסד הוא אס תקפה לא מקבל עליה, ותניא בפיקוקן/בבא מציעא/ (וע, א): קרוב לשכר ורחוק להפסד – קטע, דסקיל כתיב, לכוון שאינו מקבל עליו אחריות המקח – נמצא שאין זה מכר, ומעות הלואה הן אללו וקרינת השכר ממנת רבית הוא. – אמר ליה: כיון דמקבל עליה זולא, קרוב לזה ולזה הוא.

מכאן למד הרמב"ם שאם במכירת שטר חוב המוכר לוקח אחריות על האפשרות שבעל החוב לא יפרע את השטר, אין זו מכירה אלא הלוואה בריבית שאסורה. אמנם בדיעבד מותר לו להחזיר לקונה את סכום המכירה.

5. ספר התרומות שער מו חלק ד אות יג

וזה אשר השיב לי בזה הרמב"ן... אלא שאני מחמיר במקבל עליו שאם לא יוכל לנגוש חובו שיחזיר לו מעותיו, לפי שאם אינו יכול לגבות חובו מלוה והוא בא לגבות אחריותו מן המוכר נמצא זה מחזיר לו שטרו והלה מחזיר לו מעותיו והמכר בטל, ונמצא שהלוקח יכול להרויח ואינו יכול להפסיד, וכה"ג הו"ל קרוב לשכר ורחוק להפסד, דהא לא מקבל עליה כלום לוקח. והכי מוכח במימרא דמאן דאמר ליה לחבריה הילך ארבע זוזי אחביאתא דחמרא ואי תקפא ברשותך וכו', ע"כ.

ומסתברא דאם עבר ומכרו וקבל עליו אחריות שאם לא יוכל לגבות מן הלוחה שיחזיר לו מעותיו, אעפ"כ האחריות קיים ומחזיר לו שטרו וגובה מעותיו ממנו ואם יהיה בו ריוח יהיה למוכר, דאע"ג דאיתעביד באיסור לא גרע משטר שיש בו רבית דאסור שגובה את הקרן ואינו גובה את הרבית.

וכן פסק השו"ע להחזיר מכירת שטר חוב באופן שאין המוכר מקבל עליו אחריות לפרעון החוב אך מותר להעביר לקונה בטחונות שקיבל המוכר מבעל החוב.

6. שולחן ערוך יורה דעה הלכות ריבית סימן קעג סעיף ד

מי שיש לו שטר חוב על חברו, או מלוה על פה, מותר למכרם לאחר בפחות, ואפילו לא הגיע זמן הפרעון, ואין בו משום רבית (בעל התרומות). ובלבד שיהא אחריות השטר והמלוה על הלוקח, כגון אם יעני הלוחה שלא יהיה לו ממה לפרוע שלא יחזור על המוכר.

אבל אחריות שבא מחמת המוכר, כגון שנמצא פרוע או שטרפו בעל חוב מוקדם, א"צ שיהיה על הלוקח.

ואם יש ביד המוכר משכון של הלוחה, מותר למכרו ללוקח. וכן מותר שיביטחנה הלוחה בערבות או במשכון.

ואם עבר וקבל עליו המוכר אחריות, תנאו קיים ואם אינו יכול לקבל חובו, מחזיר לו מעותיו. ואם יש בו ריוח, יהיה למוכר.

וכשם שיכול למכרו לאחר בפחות, כך יכול המלוה למכרו ללוה בעצמו.

מכירת שטר על ידי בעל החוב

הרמ"א עומד על ההבדל בין פריעת חוב מוקדמת של הלוחה בהנחה לבין מכירה השטר על ידו לצד שלישי בהנחה, שנעשה כהלוואה בריבית.

7. דרכי משה הקצר יורה דעה סימן קעג

(ו) נראה דוקא כי האי גוונא שהלוה נותן למלוה עצמו פחות ממה שחייב לו ליפטר מחובו זהו שרי דהוי כלוקח חובו ממנו ובהו כבר נפרע החוב ולכן יש כאן הנחה. אבל הלוחה אסור ליתן לאחר פחות מחובו כדי שישלם הוא למלוה חובו כשיגיע הזמן דזה הוי רבית גמור כמו שכתבתי לעיל סימן קס"ט (ד"מ ארוך אות כא)

וכן כתב הרשב"א (ח"א) סימן תרפ"ו על אחד שמשכן בית לחבירו באלף זוז דאסור לומר לחבירו הרי לך חמש מאות ועשה עם המלוה שישחרר ביתי. ולא אמרינן דילמא זה יפייס המלוה בפחות כיון שבזאת לא נפרע החוב ומסתבר שהקונה ישלם יותר נמצא כאילו מוכר השטר הלוחה לקונה סכום על מנת שיפרע במועד מאוחר סכום גבוה יותר. וזה ריבית גמורה.

וכן מסק בהגהותיו לשו"ע

מעמד הצ'קים בהלכה

על פי מאמר של הרב שלמה אישון

מעמד הצ'ק בחוקי המדינה

על פי חוקי המדינה הצ'ק הוא הוראה של בעל החשבון לבנק לשלם בשליחותו את הסכום הנקוב בו למחזיק הצ'ק. בנוסף (בד"כ ובתנאים מסויימים כגון שקיבל תמורה) מהווה הצ'ק התחייבות כלפי המחזיק בו. ולכן אע"פ שרשאי בעל החשבון לבטל את הצ'ק ובזה שחרר את הבנק משליחותו, נשאר החוב למחזיק הצ'ק.

הסוכרים שהצ'ק דינו כהוראה לבנק ולא כשטר חוב וממילא אסור לנכותו בהנחה אלא אם עושים זאת במעמד שלשתם

13. חוט שני ריבית עמוד קטן

צ'ק של בנק אף שיכול לפדותו מהבנק היום אין דינו כממון ולא כשטר חוב אלא רק הוראה לבנק שישלם. וגם לא דמי לשווה כסף דחשיב כסף לענין זה וגם לא דמי לשטרות כסף שנקבעו ע"י הממשלה שיסחרו בזה דחשיב כסף לענין פדיון מעשר שני וכמ"ש בחזו"א ואף שאין להם שיווי עצמי (כלומר שטר של 100 ש"ח הוא רק נייר, ועדיין-) מ"מ כיון שיש בהן שיווי משום שהם מטבע, חשיב שיווי. אבל צ'קים לא הם הוראה לבנק לשלם ואין לו דין של שטר חוב.

ולכן אסור למכור צ'ק בפחות מן הסכום הנקוב בצ'ק דהיינו שמקבל מזומנים עבור הצ'ק דכיון שהסוחר נותן מזומנים עבור הצ'ק הרי שהסוחר מלווה את כסף המזומנים לבעל הצ'ק ונתינת הצ'ק אין הוא הפרעון כיון דאין דינו כממון או כשטר חוב וכנ"ל. נמצא שאם הצ'ק הוא על אלף והסוחר נותן לו תשע מאות וחמישים הרי שתמורת הלואה של תשע מאות וחמישים פורע הלואה חמישים נוספים שהם רבית גמורה.

וכן דעת האור לציון (הוב"ד ברל"ה עמ' רלה) שבט הלוי (ז סימן רכב)

הסוכרים שדין צ'ק כשטר חוב מכת מנהג המדינה וממילא ניתן לנכותו בהנחה גם בכתב (שחוקם מאחוריו)

14. פתחי חושן חלקי י (עדות ושטרות) פרק ט - שטר בכתב יד סעיף יד

יד. שיק (צ'ק) הוא בעיקרו כעין שטר בכתב יד, אבל יש הרבה דברים ששיק עדיף משטר בכתב יד מדין ממרני.

15. קובץ יסודות וחקירות "ממרני"

הגדרה: שטר חוב שלא נכתב בו שם המלווה אלא שמשעבד עצמו לכל מי שיוציאו (האריכו בזה קצוה"ח סא - ג ומשפטי הלוי ח"ג יג - ד, ה).

לדוגמא, צ'ק (פסקי דין ירושלים ח"ט עמוד פב).

נקרא גם שטר חוב למוכ"ז (למוסר כתב זה), וועקסל (בשו"תים).

וכן דעת רוב הפוסקים שצ'ק דינו כשטר חוב (ורק הסתפקו בתחילה אם הוא ככסף ממש): הגרמ"א (מאמ"ר שביעית כט) תשובות והנהגות (ג תע ג) וכן הובא בשם הגרשו"א והגר"ש"א (רל"ה שם) שדינו כשטר מצד דינא דמלכותא או סימפוטא (כלומר מנהג המדינה שנתינת צ'ק מחייבת).

8. שולחן ערוך יורה דעה הלכות ריבית סימן קעג סעיף ד

הגה: אסור לאדם לומר לחבירו: הא לך עשרה דינרין ופטרני ממה שאני חייב ל"ב דינרין לפלוני, אף על גב דאפשר שיפטור עצמו בל דינרין.

אופן המכירה במלווה בעל פה ובשטר ומשמעותם

מכירת מלווה בע"פ של ישראל צריך להעשות דוקא במעמד בעל החוב

9. הגהות אשרי מסכת בבא מציעא פרק ה סימן כא הגהה ב

אופן המכירה במלווה בע"פ הוא ויזכה בו לוי בחוב במעמד שלשתן דוקא ואם יש לשמעון שטר על ראובן ימסרנו ללוי ויכתוב לו קני לך איהו וכל שיעבודיה. (ובהמשך כתב בחוב של נכרי שהדין שונה)

וכן מובא בשו"ע לגבי דרך הקניית מלווה בעל פה שתלוי במעמד שלשתם

10. שולחן ערוך חושן משפט הלכות הרשאה סימן קכו סעיף א

ראובן שהיה לו מנה ביד שמעון, בין מלווה בין פקדון, ואמר ליה במעמד שלשתן: מנה שיש לי בידך תנהו ללוי, בין שנתנו לו במתנה בין שנתנו לו בפרעון חובו, קנה, ואין ראובן ולא שמעון יכולים לחזור בהם, אעפ"י שעדיין עסוקים באותו ענין. וכן אין הנותן יכול לחזור ולמוחלו למי שהוא בידו, ואפילו נולד לוי לאחר שהלווה ראובן לשמעון, קנה.

וכן מובא בשו"ע לגבי דרך הקניית מלווה בשטר שצריך להמכר בכתביה

11. שולחן ערוך חושן משפט הלכות הלואה סימן סו סעיף א

אותיות. אין נקנין אלא בכתובה ומסירה הילכך האי מאן דמזבין שטרא לחבריה, צריך למכתב ליה: קני לך איהו וכל שעבודא דאית ביה. ואם לא כתב כן, לא קנה המלווה שבו, ואפ"י הנייר לצור על פי צלוחיתו לא קנה, אלא מקח טעות הוא, ומחזיר הנייר ויחזיר לו הדמים.

מסביר הבא"ח שכיון שהמכירה לא חלה אם היתה שלא במעמד בעל החוב ממילא הכספים שנתנו לקניית החוב אינם אלא הלואה למוכר והפרעון הגבוה הצפוי הוא ריבית

12. בן איש חי שנה שניה פרשת ואתחנן סעיף כא

כא. ראובן שיש לו מלווה על פה לזמן על שמעון, מותר למכור החוב ללוי בפחות כדי שיקבל המעות מלוי, אך צריך לזכות לוי בחוב זה במעמד שלשתן, דאין חוב בע"פ נקנה אלא במעמד שלשתן, שיאמר ראובן לשמעון בפני לוי תן ללוי חוב פ' שיש לי אצלך, ואם לא קנהו במעמד שלשתן לא קנה לוי, ואז המעות שנתן לוי לראובן הם חשיבי הלואה ולא דמי מכר הם, ולהכי הרווחת הפחת שלוי נותן צ"ז ולוקח מאה הוי ריבית ואסור:

הערמת ריבית בשטרי חוב

16. חוות דעת באורים סימן קעג ס"ק ד

(ד) למכרם לאחר בפחות. ולפי זה יש היתר בראובן שרוצה ללוות משמעון ברבית, שיבקש ראובן מלוי שיתן לו שטר חוב שלו מסך מאה ועשרים זהובים, וראובן יתן ללוי שטר חוב שלו מסך כזה, וראובן מוכר שטר חוב של לוי לשמעון בעד מאה, אף שיצטרך ליתן אח"כ (לוי לשמעון) מאה ועשרים, מותר דהוי כמוכר שטר חוב בפחות.

הצמח צדק כותב שנהגו להלוות כן אמנם צריך קנין וידיעת בעל החוב.

17. פסקי הצמח צדק סימן קעג

ואמת שכן נוהגי' העולם מאז ומקדם.

ושמעתי ג"כ שיש מהנדזי' בזה לומר שלא נאמר היתר דמכירת שט"ח אלא כשחייב לו באמת ובשם אאדמו"ר הגיד לי הר"ר פ' שהי' מצריך ג"כ קנין ונ"ל דהיינו שהחתום שבשטר הנק' לוח יתחייב ג"כ בקנין על הסך להמוכר ונ"ל הוא תועלת לחזק חובו של החתום שיהי' חייב אע"פ שלא הי' חייב וע' בח"מ סי' מ'. ונ"ל שצריך ג"כ שידע מזה שנעשה חייב באמת דלאיסור רבי' לא מהני אם א"י כמש"ר בה' ריבית.

אמנם בעיה שלכאורה קיימת היא שראובן מוכר לשמעון שטר חוב שכבר נפרע ולא שייך בזה מכירה ונמצא שמלווהו בריבית. ולמעשה זו מחלוקת ראשונים ודעת השו"ע שלא נחשב פרוע.

... אך מה שיש לגמגם בזה הוא כיון שהלוה מתחייב להמוכר והמוכר להלוה בסך זה ובזמן א' א"כ י"ל דה"ל כאילו שניהם אין חייבים זל"ז כלום ונמצא מוכר לו שט"ח פרוע.

ומצאתי שהוא מחלוקת בבעה"ת שער ל"ד ח"ב אך דעת הרמב"ן דשניהם חייבי' זל"ז וכ"כ בטושו"ע ח"מ ססי' פ"ה ס"ו ועמ"ש בר"מ שהרא"ש חולק וכ"כ בכנה"ג וע' מל"מ מ"פ כ"ד מה' מלוה וע' ממ"ע ותומים שישבו זה ראין חולקי' ועכ"פ לפ"ד הרמב"ן היתר ברור וכן עיקר ממשמעות הש"ס סוף כתובות זה גובה זה גובה כו'.

סיכום להלכה

- א. מותר למכור בהנחה שטר חוב לחברו אפילו קודם שהגיע זמן הפרעון (שו"ע קעג ד)
- ב. אין למכר השטר לקחת אחריות על מציאות ההלווה לא יפרע את השטר (שם)
- ג. ערבויות שקיבל המלווה, מותר להעביר לקונה השטר (שם)
- ד. מותר למלווה למכור את השטר בהנחה גם ללווה עצמו. כלומר לחמול על חוב עתידי תמורת הנחה ותשלום מיידי.
- ה. אסור ללווה לשלם לצד שלישי פחות מחובו על מנת שיקח אחריות על שטר החוב העתידי שזוהי ריבית גמורה (רמ"א שם)
- ו. וכן כמובן אסור לאדם לרשום צ'ק לחברו ולקבל ממנו בתמורתו פחות מערכו הנקוב.
- ז. שטר חוב שנעשה בע"פ חייב להמכר במעמד שלשת הצדדים (שו"ע חו"מ קכו א) ואם נמכר שלא במעמד הלווה, אין המכר חל ודינו כהלוואה בריבית (בא"ח ואתחנן כט)
- ח. שטר חוב שנעשה בכתב יכול להמכר בכתב (שו"ע חו"מ סו א).
- ט. יש מקלים להערים בריבית על ידי שראובן ושמעון יחליפו כתבי חוב של עצמם לזמן מאוחר ואז ראובן ימכור את שטר החוב של שמעון ללוי בהנחת מזומן (חוו"ד קעג ד. קיצו"ש"ע סה טו) ויש מתירים רק באופן שראובן לא נותן לשמעון שטר חוב חלופי קודם המכירה (תכמ"א קמג ח).
- י. צ'קים – יש אומרים שאין דינם כשטר חוב ולכן מותר למכרם רק במעמד החייב (חוט שני ריבית קטו. רל"ה עמ' רלה בשם האול"צ. שבט הלוי ז רכב) ויש אומרים שדינם כשטר חוב ויכולים להמכר בהסיבה בכתב עליהם (כ"כ הגרמ"א מאמ"ר שביעית כט. תשובות והנהגות ג תע ג. וכן הובא בשם הגרש"ז"א והגר"ש"א ברל"ה שם. וכו"ן בברית פנחס יז יא). ובכלל אופן אסור למוכר לקבל אחריות על חוסר כיסוי של החייב.
- יא. פריטת צ'ק כנגד עמלת טרחה בלבד מותרת ובלבד שתהיה בסכום אותו אנשים היו מוכנים לשלם גם על פריטה והעברת הכסף בתאריך הצ'ק (ברית פנחס יז ד) ובאופן כזה גם מותר לקחת אחריות על הצ'ק.
- יב. בצ'ק של מטבע חוץ שנפרט למטבע מקומי דינו כמכירה בהקדמת מעות שאסור אם לא שיש למוכר היום את כל הסכום במטבע חוץ. ובפריטת צ'ק של מטבע חוץ למטבע חוץ די שיש לו מטבע אחד כדין הלוואת סאה בסאה.